

pultság, érzékenység és higgadság, várakozni tudás és gyors elszántság — az a sokféleség, mely a gondolkodásból ösztönné vált és gondolkodóvá tette az ösztönt.

A rosszat szívós akarattal és küzdelemmel a maguk javára fordító, az embertelen világot emberivé formáló, a jót és szépet kereső, s ezt mindig meglátó Lengyel József-i hősök sorába tartozik ő. Helyenként már-már az *Igéző*, az *Elejétől végig* s a *Kicsi mérges öregúr* hősei mellé felnövő igazi hős.

Trend Richárd a háború előtt építész-mérnök volt. Ő is szeretné a világot emberibbé tenni. Olyan várost építene, ahol minden elég közel van és minden elég távol. Ahol út és kert, víz és jólét, iskola és kórház közügy és mindenkinek magánügye is. Tervei azonban csak papíron maradnak. Sohasem mennek át három dimenzióba. Az emiatti észveszejtő fájdalom s a származása — anyja zsidó volt — miatti üldözöttség lelkileg teljesen ösztöri, s a küzdelmet feladja. A lágerban megmentésére induló Banicza emlékezetében még úgy él, mint aki monumentális egyszerűséggel rakott volna szép épületeket óriási erejű kézzel a nyugodt földre. De a tizenkettes barakkban már csak egy hitét és reményét vesztett emberroncsot talál, aki már nem akar építeni, csak élni az életet, a maga rövid hangyaéletét, akit már csupán a közlésvágy kapcsol az emberekhez. A háború után a szanatóriumba kerülve már szükségyszerűen csak távolról szemlélheti az életet, a változó világot. Útját felmérve ő maga állapítja meg, hogy nem volt meg benne az a düh és szenvedély, mellyel az igazi tehetség célja felé tör. Nem tudott benne lenni a dolgok örök

folyásában. csak irányt látni tudott, de irányt adni sohasem.

Kettőjük különböző útjának titka alapvetően abban rejlik, hogy míg Trend csak jóvá akarja tenni a világot, addig Banicza azt is tudja, hogy milyen az a világ, amit jóvá kell tenni. A társadalom törvényeivel éppúgy tisztában van, mint a börtön, a láger törvényeivel. Ezért is tud mindvégig ember maradni, s ezért nem veszti el soha szeme elől a végső célt.

A két főszereplő életútját végigkísérve, Lengyel József sok mindent mond az emberről és a világról. Mélységeket és magasságokat állít egymás mellé, más-kor pedig egy-egy apró mozdulattal, odavetett néhány szóval jellemzi alakjait vagy helyzeteket. Úgy érezzük azonban, hogy a kötetbe foglalt kisregények mégsem érik el a fentebb említett művek hatását és művészi színvonalát.

Az *Újra a kezdet* címűben például a nagyszerű indítás után elsősorban az epizódyszerű szerkesztés, a két-három szál egymás mellett futtatása okoz problémát. A Prenn Ferenc által elmesélt kalandok ugyanis megakasztják az elbeszélés lendületét, anélkül, hogy akár a szereplők jelleméhez, akár a körülmények ismeretéhez sok újat adnának. Feleslegesnek érezzük az SS Timo Stuhr megmenekülését elbeszélő részeket is, hiszen az itt leírtakban nem annyira a háború utáni Németország helyzetének és problémáinak pontos ismeretét, mint inkább a jelenből való spekulatív visszakövetkeztetést érhetjük tetten.

Mindez azonban nem változtat azon, hogy Lengyel József kisregényei igazi élményt nyújtó szép írások. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.*)

GÁDOROSI VASS ISTVÁN

ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNY — TÚL A XX. SZÁZAD DELÉN

SZÉKELY JÁNOS: DÓZSA

1514 kitörölhetetlen évszám a magyar történelemben. Dózsa György parasztháborúja — a kortárs Taurinus óta, Eötvösön, Sárközi Györgyön keresztül — állandó témája a magyar irodalomnak. A különböző színpadi megjelenítéseken kívül a Dózsa-téma ihletője tudott lenni eposznak, regénynek, sőt a bensőségesebb lírai költeménynek is. S bár a napjainkig ható, kétségtelenül eleven történet bizonyára segítségére van az íróknak, még sem könnyű egy ilyen erős mezőnyben rajthoz állni.

Székely Dózsa-ja (melynek műfaji megjelölése poéma) méltó elődeihez. A Romániában élő költő idén harminchat éves.

Másfél évtizedes poétai munkásság áll mögötte. Első kötete *Csillagfényben* címmel 1955-ben látott napvilágot Bukarestben. Ezt újabb négy kötet követte. Érdeklődése két irányban a legkövetkezetesebb: Egyrészt szülőföldjének, Erdélynek avatott, hangulatos, féltszerező bemutatója; másrészt történelmi személyek, a Bolyaiak, szűkebb hazája hősei serkentik alkotásra.

Székely nem tartozik a ritka kivételek sorába, akiknek pályája egyértelműen fölfelé ívelő. A Bukarestben 1957-ben megjelent *Mélyvizek partján* c. kötetéhez képest az ugyanott 1962-ben kiadott *Itthon vagyok* c. kötete törést jelent.

Azonban, noha külsőséges dolog, mint-hogy kurióznak számít, nem árt megemlíteni, hogy ő az a kivételes — József Attila mellett —, aki a magyar irodalmat irodalomtörténeti értésű szonettkorszorúval gazdagította. (*Bolyai hagyatéka*).

A krónikák emlegette Székely György (Dózsa) alakjának feltámasztása, amellelt, hogy szervesen illeszkedik a költő történelemközpontú érdeklődési körébe, új állomást, sok tekintetben magasabb lépcsőfokot is jelent Székely János eddigi munkásságában.

A poéma — hogy az adott műfaji megjelölésnél maradjak — egy szonettprologusból és nyolc monológból áll. A monológokban Székely alteregője, Dózsa mondja el első személyben az eseményeket tömör, líraian szubjektív megjelenítő erővel. A mű „story”-ja a Dózsa-történet kvintesszenciája. Nem részletekbe menő; csupán a lényegét, a fontosat ragadja meg, hogy minél sallangmentesebben szolgálja a mű szigorúan logikus felépítését, a költő határozott koncepcióját. Ez a — mondhatnám — művészi-tudományos komponáltság a mű minden, nagyobb és kisebb egységében egyaránt fellelhető, mégpedig szoros összefüggésben, alig szétválasztható módon. Együttal ez az a momentum, amely a költemény legfőbb tartalmi pozitívuma, amely alapjában modernné, korszerűvé, vagyis 1965-ben érdekessé avatja azt.

Nézzük — az adott szerény keretek között —, hogyan?

Az első jelenet: A párbaj. Dózsa — milyen drámai kezdés! — nemzeti öntudatába érzi meggyalázva magát, amikor Nándorfehérvár védői közül senki nem áll ki a fennhéjázó törökkel viadalra a Vár becsületéért. Fél. S nemcsak a török, ő is

„tudja, hogy

*Iszonyú nehéz megnyerni a harcot,
Melybe rossz kedvvel, félve indulunk.”*

Nem a hős, csak az ember jelenik meg e ragyogóan sűrített jelenet lélekzetelárlító pillanataiban, amikor dönteni kell. Csábítja a siker. Ő — Dózsa — csak névtelen végvári katona. Bukása kis bukás lenne... De ha nem! Ha a török... „Ha ő bukik, — egy mítosz bukik véle.” S mi csoda híre lenne!

Az egyéni indíték mégis kevés. A félelem ellensúlyozza a dicsőségvágyat: „Végünk, mihelyt magunkra gondolunk” — mondja letörve, hogy átcsapjon az újabb gondolatra, melyet csupán az elkeseredett hangulat kapcsol az előbbihez: Mert:

„miféle sors, miféle pálya

*Megvénülöm egy olyan hadseregben,
Mely szükségképp és mindörökre hátrál?”*

S ezzel félelmét elütve szabad utat enged személyes becsúgyának, amely csak közösségben képzelhető, csak a közösség tükrében látja magát. És győz. Győz azzal a lelkesítő tudattal, hogy rajta most a Vár, az Ország sorsa múlott.

Így nő meg a közösségért vállalt szélyben Dózsa alakja. Egyéni törekvés és közösségi érdek összefonódása, a drámaiság iskolás példája. De mindez a líra szuggesztív köntösében elbeszélve! Szabad legyen engednem a csábításnak, hogy ezzel párhuzamban Bánk belső vitáját megemlítsen.

A nagy tett azonban túl nagy jutalmat nyert azzal, hogy Dózsa György a keresztetek vezére lett. Ez gyanús, bővebb magyarázat nélkül alig hihető. Székely kiváló pszichikai érzékkel ki is használja a lehetőséget. Elégséges okkal folytatódik a drámai feszültség, Dózsa belső párbaja önmagával, hogy a negyedik részben csúcsonodjék, és elérkezzen a nagy fordulathoz. Mert hogyan lesz egy — noha csak külsőségekben — feudális hadvezér paraszttzvérré; ha még annyira egy irányba pergő események sodrába kerül is? Nemcsak az ilyen tudatalatti egyezések, mint „Mégmérgezi a töprengés a tettet” — vagy a jegyeiben is drámaibb negyedik részben a püspöknek a sereg felosztatását öhajító sürgetésére Dózsa ilyen kifakadása: „Tudtam, hogy így lesz, s mégis fáj, hogy éppen / Énnekem kell közöttük dönteni”, hanem maga a szituáció is szinte Hamlett örök töprengését idézik.

Dózsa az eseményeki szigorú logikájának engedve eljut a helyes konklúzióhoz: „Mintha bárki is / Szétpapolhatna egy jobbágyhadat” — döbben belé a végső felismerés. Nincs más út, mint hogy igaz emberként vállalja sorsát a szabadság szelétől megcsapott jobbágyhad közösségében.

A Székelynél mindvégig meglévő történelmi hitelesség igénye így nyer művészi magyarázatot. Ezután már csak kevésbé bonyolult alkotói erkifejtésre ad módot a cselekmény folyama. A Beszéd Cegléd piacán, mint a mű eszmei tetőpontja összegezi a nagy történelmi tett felfelé ívelő szakaszát, filozófiát ad a harchoz. Ezt a filozófiát, melyet az első intermezzó úri kannibalizmusának ügyesen felvilantott képe igazol, a beszéd után beiktatott második közzjáték paraszti bosszújának vérgőzös csömöre foszlatja szét. Dózsa, akinek egyenes jelleméhez még jótékony ravaszság sem férközött, megrendül ettől, s Temesvár alatt ezért jut el ilyen gondolatokig:

*„Hogy rendezzük be ezt a rongy világot?
Tudod papocskám? Mert én nem tudom.*

*Lehetne úgy, hogy jobbágysorsba döntjük
Hóhéraink, s magunk leszünk urak.
Dehát ez éppoly tűrhetetlen volna,*

*Mint eddig volt — csak persze, önekik.
Igazságunkat játszanók el ezzel."*

E kétely, mint általában a paraszthaborúk letisztulatlan ideológiája, történelmi szükségszerűséggel vezetett a tragédiához.

Székely János meg is elégszik ennyivel. A bukás halálos diagnózisának feltárása után Dózsát a vég előtt látjuk viszont. Dózsa alakja azonban már nem törpülhet újra a Nándorfehérvár előtívé. Zápolyának, aki kejes gyönyörrel lesi, hogyan fog eltiport ellenfele kegyelemért eszedkelni, emelkedett tudattal végja a szemébe:

*„Túl gazdag sors jutott ki énnekem,
Semhogy még adhass valamit”.*

S a bukásában is nagyszerű hős láttán a görög drámákból ismert katarzisz élményével csukja be a könyvet az olvasó.

Ezek után, gondolom, nem hat újszerűnek a mű formai megoldására vonatkozó néhány megjegyzésem. Székely János Dózsája ugyanis szokatlan jelenség; az első pillanatban csak azáltal, hogy elbeszélő költemény — ma, túl a XX. század delén! De szokatlan azért is, mert ha már elbeszélő költemény, azt várnánk, hogy modern akarjon lenni — s csak remekbő készült művolta figyelmeztet, hogy az!

Ha már annyit emlegettem, engedtessek meg illusztrációért a drámához fordulnom, azért is, mert talán a színház révén itt a legszembetűnőbb az erjedési tendencia, amely, mint művészetet az irodalmat is megérintette; amely az antik, a klasszikus, vagy re-

naissance dráma szerkesztési elveit egyaránt felrúgja, hogy építőköveiből felhasználja a számára szükségést. Konkrétabban Brecht alkotóművészetére utalnék, melyben az említettekén túl a drámát kiszélesedni látjuk a líra, s még inkább az epika irányába. Ilyen értelemben ítélem modernnek Székely János Dózsáját. Az epikus magvú művet az én-forma líraivá, az ellentétek „hamleti” harca hangsúlyozottan drámaivá avatja. (Ezért tartottam jogosnak story, jelenet, vagy cselekmény képleteket használni!) S dicséretére legyen mondva: Székely nem fitogtatja eszközeit, de hiányérzetünk lenne, ha nem élne velük! A poéma megjelölés pedig az „elbeszélő költemény” terminológiával ellentétben és tökéletesebb hiányában finoman utal a mű művoltára.

Mindehhez, mintegy ráadásként járul a poéma minden modern modorosságtól mentes, erőteljes nyelve, Székely mértékkel adagolt egészséges humora, amely néha a legmegrázóbb jelenetet is gúnyossá oldja, elviselhetővé színezi:

*„Vágyazzatok az istenért, bakók,
Nehogy hozzája érjete, hisz éget!”*

— mondja Dózsa a tüzes trónról izzó koronájával bibelődő hóhérainak.

Székely János kitűnő „drámai költeménye” örökérvényű mondanivalót tartalmaz: a szabadságért bukásában is nagyszerű emberi küzdelem lírai életrajzát nyújtja az olvasónak. A költő tisztán lát, saját nyelvén beszél — érdemes figyelni rá! (Bukaresti Irodalmi Könyvkiadó, 1964.)

LOVRITY ENDRE

EGY ÉV LEGJOBB NOVELLÁI

KÖRKÉP 65

A kötetet forgatva egy év novellaterméseinek javával ismerkedik az olvasó. Akár tudatos elemzőszándékkal közelít a művekhez, akár a történetekbe belemérvülve a véleményalakítás spontán összetevőit hagyja érvényesülni, egy bizonyos ponton túl az egyes művekhez kapcsolódó ítéletek a mai magyar próza értékelésévé állnak össze. És a kötet célja ez: körképet adni. Ha irodalomtörténeti szempontból erőszakoltnak is tűnik a naptári év adta keret, a tudományos értéktételek kikristályosodása előtt éppen merev objektivitásával veszi elejét az önkényes szelektálásnak. Rátkai Ferenc és Tóth Gyula, a kötet szerkesztői, elfogulatlan és körültekintő válo-

gatásukkal elősegítették ennek az objektivitásnak az érvényesülését.

Jó mű az, amelyik elismerteti az író módszerét, látásmódját. Szép számmal vannak a kötetben olyan elbeszélések, amelyek bár egymástól elütő stílustörekvések kifejezői, belső harmóniájukkal, önálló hangvételükkel, az alkotói szándék tökéletes megvalósulásával elhárítanak minden normatív számonkérést. Ilyen öntörvényű alkotás pl. Mesterházi novellája (*Szép, mint a halál*). Novellisztikus cselekmény szinte nincs is: az elbeszélő látásmódja feldolgozatlan, nyers élettényei sorakoznak előttünk. A divatosnak számító asszociációs technika szerény és hasznos